

A SZABADKAI SZÍNJÁT SZÁS MÚLTJÁBÓL

Engedélyek, cenzúra és reformok a XIX. század közepéig

A XVIII. században már elég sok meglehetősen kezdetleges német vándorkomédiás bolyongta be az országot, és hamarosan gyakorlattá vált, hogy a színházat a város bérbe adja a vándortársulatoknak. Ilyen gyakorlattal Szabadkán is találkozunk 1780. óta, amikor a világi színjátszás városunkban megindult. Míg nálunk a színjátszás céljaira külön épület nem volt, addig a társulatoknak a város az előadás jogát adta bérbe. Így vált a színjátszás városi üggyé, helyesebben üzletté. Üzlet volt a színház az igazgatónak és a társulatnak, de nyereszkesedési lehetőség volt a városnak is.

Több forrás¹ is arra utal, hogy az első világi színielőadást Szabadkán 1780-ban tartották meg. Az utóbbi időben vannak, akik az 1780-as év hi-telességét vitatják, és a világi színjátszás, azaz a német vándorszínjátszás kezdetét az 1780-as évekre tekintik. Bármelyik dátumot tekintjük is a vá-rosunkban a színjátszás kezdetének, jelentős esemény ez mert Szabadka ebben az időben az átlagos országos viszonyok között is nehéz helyzetben volt. Számos olyan problémával küszködött, amelyek károsan befolyásol-ták a gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődését, már pedig ezek a té-nyezők lényeges szerepet játszottak a világi színjátszás kialakulásában és fejlődésében.

Az országban de városunkban is a világi színjátszás kezdete óta, már a XVIII. században is a vándorszínjátszók csak hatósági engedéllyel mű-ködhettek. Az engedélyeket a külföldi színjátszók számára a XVII. és XVIII. században a „Röm. Kaiserliche auch zu Hungarn und Böhmen königliche Obristen Spielgrafen Anbt” adta meg meghatározott díj elle-nében. A hazai színtársulatoknak 1791-től az uralkodó, Erdélyben pedig a helytartótanács adta meg az engedélyt. Üzlet volt tehát a színház nemcsak a városnak és az igazgatóságnak, hanem a hatóságoknak, sőt még a földes-uraknak is. A városunkban megfordult német színtársulatok játékgenedé-lyével sajnos nem rendelkezünk, de hogy az igazgatónak is jó üzlet volt

a színház már ebben a korban is, és hogy a színtársulatok némelyikének szép jövedelme volt, arra abból is következtethetünk, hogy a németek mellett egy magyar származású erdélyi polgár, Felvinczi György is kedvet kapott színtársulat szervezéséhez, abban a reményben, hogy a jövedelemből nem csak adósságát tudja kifizetni, hanem még ingatlan vagyont is szerezhet. Kérelmével 1696-ban I. Lipót császárhoz fordult, aki sajátkezü aláírásával látta el a latin nyelvű színjátszási engedélylevelet. Jelentős dokumentum ez, mert ez az első gyökértelen, folytatás nélküli kísérlet a magyar játékszín megteremtésére.

E dokumentum szövege elárulja, hogy sem a kérelmezőt, sem a császári felséget nem a kultúra és a művészet ápolása és alattvalóinak szellemi fel-emelkedése és művelődése vezérelte, hanem megfontolt anyagi érdek. Egyfelől a szórakoztatás útján szerzett pénz, másfelől az alattvalói hűség istápolása és a császári jövedelem gyarapítása. A „kegyes” uralkodó nem feledkezik meg hűbéreseiről sem, és számukra is biztosítja nagylelkűen az igazgató jövedelméből a megegyezés szerinti „részcskét”, de nem kevesebbet a tizednél.

A cenzúra bevezetését Mária Terézia rendelte el 1751-ben, miszerint olyan színmű nem játszható a színpadon, amely a közönség jó ízlését sértené, vagy erkölcsét megmértelyezné. A cenzorok elsősorban a kétértelműségek kiítására kaptak megbízást. Ez az intézkedés elsősorban is a népszínház és a rögtönzés ellen irányult. II. József reformjainak a cenzúra volt az egyik leghatásosabb támasza. Erre a fontos állásra Sonnenfels udvari tanácsost, író, újságíró, dramaturgot és főiskolai tanárt nevezte ki. Sonnenfels színházi levelei útján a naívság, butaság, ízléstelenség alá rejtőzködő „Hanswurstokat” és a velük járó rögtönzést igyekezett lehetetlenné tenni. Olyan színházi reformot hirdetett, mellyel az irodalmi színház útját egyengette. Voltak neki megbocsáthatatlan eszközei is, ezek elsősorban is a népszínházakat igyekeztek elnyomni. E cél érdekében még ilyen nyomtatványok is megjelentek: „Az erkölcsös játékszínen szigorú cenzúrának kell uralkodnia.” A cenzúrának nemcsak a cselekményére, hanem a dialógusokra is ki kell terjeszkedni. A rögtönzött darabok tehát el nem tűrhetők.”

II. József szerette a színházat, és uralkodása alatt Ausztriában és Magyarországon is nagyobb lendületet vett a színészet fejlődése. Az általa bevezetett cenzúra játszott közre abban is, hogy a Hanswurst (Paprikajancsi) komédiáig lezüllött színpadot megtisztítsa ettől a szürkeségtől, és magasabb szintre emelje. Gottsched a francia klasszikusok illetve álklasszikusok utánzásával próbálta a német színpadot irodalmi szintre emelni. Törekvései nem sok sikerrel jártak, Lessing megjelenésére volt szükség, hogy a német színpadot a Hanswurstoktól megtisztítsa, és megszülessen a német polgári dráma. A II. József által bevezetett cenzúra ezeket az intézkedéseket volt hivatva előmozdítani. Egyébként a magyar értelmi osztály is úgy értékeli,

hogy ez a cenzúra elviselhetőbb. Az első magyar irodalom írója Pápay Sámuel is úgy látja, hogy: „... József alatt, szabadabb folyamat engedte-tett a könyvírásnak és általában a gondolkodás közlésének, s ez főképpen ugyan idegen nyelven, de azalatt némely magános tudósaink írdogálnak magyar könyveket is, sőt közönséges újságíróink is támadt a nagyérdemű Ráth Mátyásban, az utolsó úgynevezett oskolákban pedig nyilván tanítatott a nevendékség nyelvünknek gyökeres esmeretére s helyes írására, s e végett közhasznú oskolai könyvek készítették, ami még annak előtte nem igen történt oskoláinkban.”²

A cenzor és a cenzúra akkor játszik különösen jelentős szerepet a színjátszás fejlődésében, amikor II. József 1790-ben visszavonta rendeleteit. A cenzor ekkor kéréllhetetlen volt. A cenzorok mindent cenzuráltak, a kapott hatalommal gyakran visszaéltek, például még azokat a darabokat is cenzuráltak, amelyek nyomtatásban is megjelentek, és már több színtársulat műsorán is engedéllyel szerepeltek. A szöveg cenzurálásán kívül több esetben a cenzorok még a színelőadások felett való intézkedést is maguknak akarták megszerezni. Ezeknek a kormányintézkedéseknek az alapvető céljuk az volt, hogy elsősorban a társadalmi haladást szolgáló darabokat elzárják a közönség elől, és megakadályozzák a monarchiában élő leigázott nemzetiségek nemzeti tudatának kibontakozását. Elsősorban a magyar színészet fejlődését voltak hivatottak fékezni és lelassítani. Ennek érdekében még olyan rendelet is született, miszerint a gyerekeknek és az ifjúságnak megtiltották a színházlátogatást, aki pedig a rendelet ellen vétett, azt kirekesztették az iskolából, vagy jobbik esetben alacsonyabb osztályba helyezték át.

Olyan intézkedések voltak ezek, amelyekkel a reakciós uralom a társadalom haladását igyekezett elfojtani. A bécsi kormányzat urai féltek a polgári fejlődéstől és a vele együtt haladó nemzeti öntudattól, mert tudták, ez a feudalizmus végét sürgeti. A bécsi kormányzat világosan látta a nemzeti színjátszás politikai szerepét, ezért a cenzurálással mindenképpen arra törekedett, hogy megakadályozza létrejöttét, megerősödését. Az egyház sem ült ölbetett kézzel, attól tartva, hogy elveszti a lelkek fölötti uralmát, a színházat az erkölcstelenség melegágyának, a bűn tanyájának nyilvánította. A falun élő nemesség sem lelkesedett érte, a „komédiákban”, ahogyan a színjátszást nevezte, a magyarság lelkét-erejét megrontó idegen „módit”, a „nemzeti méltósággal” össze nem egyeztethető idegen „bohóckodást” látott. Ilyen körülmények között a haladás híveire kemény és szívós felvilágosító munka várt.

Már 1793. október 8-án a Budán székelő helytartótanács a 25. 166-os számú rendeletével értesíti az összes vármegyét, és elrendeli, hogy mind az állandó, mind a vándor színtársulatok ellenőrzését, előadásaiknak kiváltképpen erkölcsi szempontból való figyelését el ne mulasszák! Egyben azt

is elrendelte, hogy Ausztriában és Magyarországon csakis azon darabok adhatók elő, melyek a bécsi udvari színház műsorában legalább kétszer szerepeltek 1791 óta. Ha netalán valamelyik igazgató eredeti darabot kívánna bemutatni, azt a cenzor tüzetesen köteles megvizsgálni. Budán a helytartótanácsnál sajtóügyi osztályt létesítettek, melynek egyik alosztályához a színdarabok ellenőrzése tartozott.

A színigazgatók hamarosan megtalálták a módját a cenzúra kijátszásának. Ennek egyik módja az volt, hogy nem küldték be a darabok pontos címét. A helytartótanács hamarosan erről is tudomást szerzett, és az ellenintézkedés sem maradt el. A helytartótanács elrendelte, hogy a színigazgatók helyett a színészek telepedési helyéül szolgáló város, avagy község tanácsa köteles az előadandó darabok műsorát a helytartótanácsához ellenőrzésre megküldeni. A Budához közel eső városok tanácsa 20—22 darab címét, míg Temesvár, Nagyvárad stb. és városunk 50—60 színművet s 10—16 operát is terjesztettek fel a cenzuráló helytartótanácsához.

Nem csoda tehát, hogy a kor vágyálmairól „Profétzia, melyet látott álom közben egy Frantzia ezelőtt Tizenégy esztendőkkel” cím alatt nyomtatvány jelent meg a következő tartalommal: „Péter nevű francia álmában látja a világot, ahogy hétszáz év múlva lesz. Kolostorok már nincsenek. A római püspök szerény és szegény ember. Könyörög a császár életéért és gyalog megy haza. Madridban megtiltják a Dominikus nevet, mert az inkvizícióra emlékeztet. Versaillesben leveszik a falról XIV. Lajos képét, mert 300.000 embert hitük miatt kiűzött az országból. Aztán magyar híreket olvas az újságban. Az országgyűlés arra kéri az uralkodót, hogy ezentúl valamennyi uralkodó a József nevet viselje II. József emlékezetére. Budán építkezés közben egy volt kolostor pincéjében csontvázat találnak és mellette egy naplót, melyből kitűnik, hogy egy szerencsétlen apáca végezte itt életét. Eger: még Egerben is toleranciára inti a püspök a papokat... de úgy látszik ez már álomnak is túlságosan szép, mert a francia itt felébred és a profétzia véget ér.”³

Ezek a rendeletek Szabadkán sem késtek. A cenzúra ugyan meglassította, de elfojtani már nem tudta a világi színjátszás fejlődését. Városunkban a világi színjátszást ebben az időben a német vándorszínjátszás képviselte, melynek további alakulását két jelentős tényező befolyásolta. Az egyik II. József reformjai, a másik a kialakuló nyelvmozgalom folyamán keletkezett magyar nemzeti színjátszás.

II. József sokat fáradozott a színházak reformálásán is. Az osztrák színházakat francia mintára igyekezett átszervezni. Ebből a célból a párizsi színházak szabályzatát is meghozatták, és a német társulatokat erre a mintára szervezték át. A színpadot a nemzeti képzőintézet színvonalára akarta emelni. A színpad feladatául tűzte a német nyelv, ízlés, szellem és művészet terjesztését. Utazásai közben előszeretettel látogatta meg a szín-

házakat is, Ausztriában az új színházak építését anyagilag is támogatta, de a magyarországiakat leginkább csak gúnyolódásaival sürgette. Még ennek ellenére is jó hatással volt a magyarországi világi, azaz a német színjátszás fejlődésére, mert a színdarabok becslésénél nem a korízlést, hanem saját szellemét állította. Így lassan megváltozott a közszellem a színházról, ami városunk színjátszásában elsősorban is abban érezte hatását, hogy a Hanswurstok mellett mást is fel kellett engedni a színpadra.

A Városi Történelmi Levéltár több okmánya is arról tanúskodik, hogy városunkban meghonosodott a világi színjátszás. Ezt a felsőbb hatóságok is nyilván tartják, és a színjátszásra vonatkozó rendeleteket, tilalmakat rendszeresen el is juttatják a városi tanácsnak. 1813-ban a helytartótanácsnak az a szigorú rendelete jelenik meg, amely megtiltja a „Die Waldmänner” (Erdei emberek) című darab bemutatását.⁴ Ugyanebben az évben újabb rendelettel szabályozzák a színházi darabok bemutatását, miszerint a helytartótanács engedélye nélkül csak azokat a darabokat lehet játszani, amelyeket már a bécsi Burgtheaterben legalább kétszer játszották. Minden más darab bemutatására a helytartótanácsból kell engedélyt kérni.⁵

1815-ben Balogh István színdarabja, a „Cserny György” zaklatta fel a „császári” kedélyeket. Mielőtt a helytartótanács 28645. számú rendeletével betiltotta a darab bemutatását, a darabot már Szegeden, Zomborban, Újvidéken, Eszéken és Temesvárott játszották. Az ősbemutatót 1812-ben a pesti Rondellában tartották. Az előadáson fellépett Széppataky Rozália, a későbbi Dériné is, és óriási sikerrel énekelt a darabban szerb nyelven.

A darab játszásából nagy ijedelem keletkezett a helytartótanács részéről, mert Balogh István darabjának a „Cserny Györgynek”, vagy Belgrád bevételének a témáját a szerbek törökök elleni harcából merítette, és a darab cselekménye Cserny György (Karadžorđe) valamint a szerbek Belgrád felszabadításáért vívott harca köré csoportosul.

A Városi Történelmi Levéltár két okmánya is tanúskodik arról, hogy a hatóságok mekkora figyelmet szenteltek e kérdésre.⁶⁻⁷

Amint láttuk a helytartótanács betiltotta a színdarab bemutatását, de a betiltással sem elégedett meg, hanem tudni akarta, hogy milyen volt a darab hatása is, ezért elrendelte, hogy a város küldjön jelentést arról is, hogy a „Cserny Györgyöt” játszották-e már esetleg korábban a városban? A magisztrátus megkönnyebbüléssel és alázatosan jelenti, hogy a „Cserny Györgyöt” Szabadkán sem most, sem múltban nem játszották. Óvatos volt a helytartótanács, mert a Cserny György a szerb népnek a szabadságáért vívott harcáról szól, s ez elég volt ahhoz, hogy a monarchia betiltsa a bemutatását. Az sem számított, hogy ez a harc a törökök ellen, a monarchia ellensége ellen is irányult, de az már igen sokat számított, hogy ez a harc a feudális Törökország alapjait veszélyeztette. A szerb felkelés győzelme alapjaiban ingatta meg a feudalizmust, a szerbeknek nemzeti szabadságot,

függetlenséget hozott, és megindult a polgári fejlődésük is. Ezek voltak azok a jelenségek, amelyekről a monarchia urai legjobban félték, és minden ilyen jellegű megmozdulást igyekeztek még a csírájában elfojtani, nehogy a monarchia leigázott népei is okuljanak belőle és kövessék a példát.

Hogy félreértés ne essék, a szabadkai német színésztől nagyon is távol álltak az ilyen gondolatok, és műsorára inkább a következő jellemzés illik: „a német társulatok ez időben legtöbbször látványos bohózatokkal mulattatták a közönséget s nem a művészi alkotás, hanem a hanswurstok arcfintorai szereztek meg a kenyeret számukra.”⁸

A színházak életében továbbra is jelentős szerepet játszottak a törvények, és a hatósági intézkedések. A színelőadások előleges cenzúrájának eltörlésére egészen 1848-ig kellett várni. A színház csak hatósági engedéllyel működhetett, a színgazgató a belügyminisztériumtól nyert jogosítványt, de az előadások tartásához még külön közigazgatási hatósági engedély is szükséges volt. Aki ezeket az intézkedéseket megszegte, szigorú büntetésben részesült. Külön figyelmet érdemelnek a színészek és az igazgató viszonyára vonatkozó előírások, melyek továbbra is kiszolgáltatták a színészt az igazgatónak. Igaz, a színésznek van olyan joga, hogy szerepkörében kellően foglalkoztassák – e jog megsértése ok a felmondásra, de van olyan rendelkezés is, hogy felmondási ok lehet hang elvesztés, betegség, baleset, amely a színészt bizonyos szerepek játszásában gátolják. Olyan előírások ezek, amelyek az igazgatónak kedveznek, nincs olyan kézzel fogható törvény, amely a színész érdekeit az önkényeskedő igazgatóval szemben megvédené. Létezett színházi bíróság is, de ezekről elfogultságuk miatt országszerte elmarasztaló vélemény alakult ki.

A szabadságharc bukása után a hatóság különös éberséggel őrökdi a színjátszás felett. Számunkra ezek a német nyelvű hatósági törvények és intézkedések azért érdekesek, mert a Bach-korszak urainak félelmét és a színjátszás akkori helyzetét tükrözik. Évente több olyan rendelet is megjelent, amelyek a színjátszás szabályozását, ellenőrzését és korlátozását szolgálta. A Városi Történelmi Levéltár gazdag ilyen anyaggal rendelkezik, mi közülük csak a legjelentősebbeket említjük meg. 1850-ben olyan felszólítás érkezik a vármegyétől a városi tanácshoz, hogy a városban bemutatott színdarabok jegyzékét tekintet nélkül arra, hogy állandó vagy vándor társulatok mutatják be a darabot, a főispáni hivatalhoz kell továbbítani.⁹

A nagyobb nyomaték kedvéért 1851-ben maga öfelsége intézkedik, és elrendeli, hogy a ht. engedélye nélkül egyetlen helységben sem szabad előadásokat tartani. Az ilyen engedély kérelme mellé csatolni kell a társulat összes tagjának és személyzetének névsorát, bizonyítványát, valamint a bizonyítványt az igazgató megbízhatóságáról és a jó előadásokról. Egy engedély csak egy településre vonatkozik, minden új helységben való

szerepléshez újabb engedély szükséges. Azok számára, akik ezt a rendelkezést megszegik, szigorú büntetést helyeznek kilátásba, a hatóságot pedig különös éberségre intik.¹⁰ Hasonló tartalmú leirat érkezik a katonai parancsnokságtól is. Ők is figyelmeztetik a polgármestert, hogy a vándortársulatok nem mindig az előírásoknak megfelelő darabokat játszanak, és evvel az amúgy sem kedvező közhangulatot méginkább megrontják, sőt az előadások alkalmával még demonstrációkat is előidézhetnek. Az ilyen jellegű előadásokat azonnal le kell állítani, és szigorúan ügyelni kell arra is, hogy a színészek hasonló jellegű improvizációkat a színpadon ne rögtönözzenek. Ezek az észrevételek elsősorban az országban élő elnyomott nemzetiségek, de főleg a magyar színjátszásra vonatkoztak, mert a katonai parancsnokság arra hivatkozik, hogy a nyelvismeret hiányában ezt a felelősségteljes feladatot képtelen ellátni, ezért az ellenőrzéssel a polgármesteri hivatal bízta meg.¹¹

Az intézkedéssel nem késik a polgármesteri hivatal sem, és időben továbbítja a városi főkapitányságnak.¹²

A monarchia területén több német színtársulat betársult a württembergi udvari színház kezdeményezésére megalapított német Színtársulat Egyesületbe. Az említett intézmény ehhez az akcióhoz megszerezte a monarchia kormányának a hozzájárulását is, de a kormány azért pontosan tudni akarta, mi történik a monarchiában, és tudta nélkül nem engedélyezte a betársulást. Mivel ez esetenként így is megtörtént, felszólítják a polgármesteri hivatalt, hogy a fentieket ismertesse a város területén működő színtársulatokkal, és küldjön jelentést arról, hogy a város területén működő színtársulat elvégezte-e a betársulást, vagy nem?¹³

Az ügyvel kapcsolatban a polgármesteri hivatal jelenti, hogy a város területén abban a pillanatban nem tartózkodik színtársulat.¹⁴

A monarchia urait, úgy látszik, a Németországból érkező hírek igen nyugtalanítják, mivel mással lehetne magyarázni, hogy a türingiai Adolf Stiftung Volksbote című lapjának 1., 2., 3., 4., és 5. számát elkobozzák. Az elkobzás pontos okát sajnos az átíratból nem tudhatjuk meg.¹⁵

A kifogástalan ellenőrzés érdekében a városi tanácsnak még az engedélyezett színdarabok és operák jegyzékét is megküldik Temesvárról. Az első temesvári jegyzék: 139 német és 18 magyar darabot, a második pedig 75 német (csak német) darabot és operát tartalmaz. Az első jegyzék magyar darabjai a következők voltak: 1. Szigligety Csikósa, 2. Scribe Lecouveur Adrienne-je, (Csepreghy és Egressy fordításában), 3. Hegyaljai: A kunok, 4. Hegedűs: Hazatértek, 5. Szigety: Viola, 6. A jól öltözött lány – franciából Csepreghy átdolgozásában, 7. Marcsa – franciából Szerdahelyi József fordításában, 8. Szigeti József Szép juhásza, 9. Thomas és Martin: Nem mind arany, ami fénylik (Csepreghy Lajos fordításában), 10. Marianna – franciából Csepreghy és Egressy fordításban, 11. C. I. Folnes 1850: Bátho-

ry Gábor, erdélyi fejedelem és Michael Weiss, Kolozsvár bírása (Báthory Gábor, Fürst von Siebenbürgen, und Michael Weiss, Stadtrichter von Kronstadt.) 12. Benedict Frei: Hunyady, 13. Szigligety: A nagyidai cigányok (Szerdahelyi zenéje), 14. Ferdinand Raimund: Tékozló (Jakob Stefan fordításában), 15. Rosier: A káplár (Telepi György fordításában), 16. Holberg: Politikus csizmadia. 17. Vachot Imre: Bányarém (Szerdahelyi zenéje), 18. Körner: Zrínyi, (Szemere Pál fordításában).¹⁶⁻¹⁷

A második temesvári Jegyzékben már magyar darab nincs, az elnyomás, az önkényuralom egyre fokozódik, 1855-ben a helytartótanács újra intézkedik, és elrendeli, hogy semmiféle színi- vagy muzsikusi társulat az engedély nélkül nem léphet fel, az engedély kiadására is csak a helytartótanács illetékes. A helytartótanács részéről nincs bizalom az alsóbb hatósági szervek iránt. Minden körzetre külön helytartótanácsi engedély szükséges, amelyik társulat ilyen engedéllyel nem rendelkezik, attól meg kell vonni az utazási engedélyt, a társulat ellen pedig a törvény értelmében rendőrségi intézkedést kell foganatosítani. Az utazási engedélyek és az utazó személyek ellenőrzésének a fontosságát újra és ismételt hangsúlyozza ez a hivatal is.¹⁸

Az engedély nélküli darabok cenzurálását különös gondossággal rendelik el a hatóságok, és hangsúlyozzák a rendeletekben, hogy a darab politikai hatása mellett az ilyen darabok művészi értékeit is alapos vizsgálat tárgyává kell tenni.¹⁹

Az önkényuralom folytott légköre egyre fokozódott. Minden sajtó-, gondolat- és politikai szabadságot elnyomott elsősorban a cenzúrát irányító rendőrmisztérium révén. I. Ferenc rendszere politikai eszközökkel vissza akart állítani egy meghaladott szellemtörténeti állapotot, amely ekkor már visszavonhatatlanul a múlté volt. Még olyan írók művei is a tiltottak listájára kerültek, mint Goethe, Lessing, Schiller stb. a Bánk bán előadását betiltották, mert Bánk nagysága csorbította a királyi ház tekintélyét, Kisfaludy Károlynak két drámáját nem lehetett kinyomatni, mert fájdalmas érzéseket keltekkel volna a hazafiakban stb. A cenzúra csak sokszorosan átrostált műveket és lapokat engedett nyomdába, a vármhatóság pedig elkobzott majdnem minden külföldön kiadott munkát. A rendőrség felnyitotta a postai leveleket, és hálózatába szervezte a magánleveleket továbbító küldöncök csoportját is. A besúgók egész hada működött, és rajtuk keresztül a rendőrség és a kormány azonnal értesült minden megmozdulásról. A színjátszás sem képezett kivételt, az említett rendszabályok börtönné formálták a birodalmat.

Sem most, sem korábban a színjátszás nem önmagáért volt, hanem mindig a társadalom életével állt összefüggésben. Egy-egy korban tükörképet mutatott a társadalomról. Szabadkán a színjátszás az iskolai színjátszással indult, ez a színjátszás a színészet hiányát volt hivatva pótolni. Az akkori társadalom igényei szerint működött, a nevelés és a tanítás egyik eszköze

volt. Játékszint és közönséget teremtett a világi színjátszás számára. Zárt körű, egyházi jellegű tevékenység volt, s így nem tartozott a hatóság ellenőrzése alá.

A világi színjátszás kialakulása társadalmi feltételekhez volt kötve, nálunk ez a színjátszás a német vándortársulatok játékával indult meg a polgárisodás hajnalán. A város színjátszásában hasonló szerepe volt, mint az angol színjátszásnak Németországban, csak vendég és közvetítő szerepe volt. Nem gyökerezett a hazai kultúrában, így társadalmi missziója, sem társadalmi gyökerei sem alakulhattak ki. Közönsége is vegyes volt, amely elsősorban a német színészek stílusára és játékára volt kíváncsi. A 48-as forradalom bukása végképp megpecsételte a német színészet sorsát, mert a közönség teljesen elpártolt tőle. Az elnyomatás éveiben a közhangulat olyan volt, hogy a közönség ellenszenvvel fogadott és visszautasított mindent, ami német, vagy a német szellemmel volt összefüggésben. Ez a hangulat 1867-ig nem is változott meg, rajta sem a magyar és a többi nemzetiségiek színjátszása ellen irányuló rendeletek, sem a cenzúra nem tudott változtatni. Az 1818-ban meginduló magyar színészet olyan társadalmi átalakulásra épült, amelyet a kormányrendeletek nem tudtak megsemmisíteni és fejlődésének útját állni.

Jegyzetek

- ¹ „Az első színházi előadást Szabadkán 1780-ban tartották.” (Prva pozorišna predstava u Subotici održana je 1780. god.) Vojnić H. Blaško: Subotica juče i danas, Subotica, 1950. „Német színházi előadásról már 1780-ból maradt ránk feljegyzés.” – Garai Béla ekhószekértől a forgószínpadig, Subotica, 1955. „Német színházi előadásokat is élvezett az úri közönség 1780-as évek óta és e század elejétől voltak itt rövidebb, hosszabb ideig magyar s néha német színházak is.”

Iványi István: Szabadka szab. kir. város története. Szabadka 1886.

- ² Szeli István: Hajnóczy és a délszlávok. Novi Sad, 1965.

- ³ Szerb Antal: A magyar irodalom története

- ⁴ Történelmi Levéltár: – „9788 Cum productio lucus Theatralis sub titulo „Die Waldmänner” per Suam Majestatem Sacratissiman obsolute interdicta habea tur Civicus hic Magistratus necessaria disponet, ne ejusdem lusus Productio in sui gremio adminittatur. De Dato 27 mae Aprilis 1813.

Gruber”

- ⁵ Városi Történelmi Levéltár – 3. F. 176/pol. 1813

- ⁶ Városi Történelmi Levéltár – 7. A. 109/1815

- ⁷ Városi Történelmi levéltár – 3. I. 258/pol. 1815

- ⁸ Dr. Váli Béla: Az aradi színészet története

- ⁹ Városi Történelmi Levéltár – 1601 – 1800/1850.

- ¹⁰ Városi Történelmi Levéltár – 1801 – 2000/1851.

- ¹¹ Városi Történelmi Levéltár – 1 – 2000/1851.

- 12 Városi Történelmi Levéltár – 1 – 200/1851.
- 13 Városi Történelmi Levéltár – 2801 – 3000/1851
- 14 Városi Történelmi Levéltár – 2802 – 3000/1851
- 15 Városi Történelmi Levéltár – 2401 – 2600/pol. 1853
- 16 17 Városi Történelmi Levéltár – 2601–2800/1852, 201–400/pol. 1853.
- 18 V. Tört. Levéltár – 1234 – 1352/pol. 1855.
- 19 V. Tört. Levéltár – 1695 – 1848/pol. 1854.

Rezime

Iz istorije pozorišnih igara u Subotici

Autor članka prati istoriju svetovnog pozorišta u Subotici od 1780. do polovine XIX veka. Obraćajući naročitu pažnju na dozvole, cenzuru i reforme koje su pratile tu istoriju, autor konstatuje da pozorišna igra od početka nastajanja nije postojala samostalno već je uvek bila u tesnoj vezi sa društvenim životom.

Nastajanje svetovnog pozorišta uslovljeno je nastajanjem građanske klase. U Subotici ovo pozorište je imalo i određenu posredničku ulogu između nemačke, mađarske kulture, i naše jer repertoar se sastojao uglavnom od prevedenih dela. Ovo pozorište nije imalo korena u domaćoj kulturi, te se ni njena društvena misija nije razvila u potpunosti.

Razvoj svetovnog pozorišta su usmerile naročito reforme Marije Terezije, koje strogo zabranjuju improvizaciju i amoralnost predstava; Jozefa II (odnosno njegovog dvorskog savetnika Sonnenfelsa), kojima se nastojalo pozorišnim predstavama dati književni nivo. 1790. godine, kada su ukinute reforme Jozefa II, cenzura postaje naročito moćna: cenzuriše se tekst pozorišnih igara (čak i štampanih) i sam način izvođenja. Zabranjivane su upravo one predstave koje su bile izraz buđenja nacionalne svesti porobljenih naroda monarhije. U tom smislu autor navodi vrlo interesantan primer zabrane pozorišne igre Balogh Istvána o Karadžđu. Pored ove cenzure crkva je pomno vodila računa naročito o moralnosti pozorišnih predstava i tekstova, smatrajući pozorište rasadnikom greha.

Koristeći gradu Istorijskog arhiva u Subotici autor daje obilje podataka i o dozvolama pomoću kojih su se u Subotici mogle izvoditi pozorišne predstave. Osnovni uslov za izvođenje bila je dozvola gradskih vlasti.

Na kraju, daje se pregled položaja svetovnog pozorišta posle poraza revolucije 1848. godine. Cenzura Bahovog apsolutizma je još budnije bdila nad pozorištem. Nastaje čitav niz odredbi i zabrana. Tekstovi mnogih pozorišnih komada su zaplenjeni, a predstave zabranjivane.

Međutim, i u takvoj situaciji publika je odlučno odbijala sve one pozorišne komade koji su imali tendenciju germanizacije.

Summary

From the history of stage-performance in Subotica

The author is tracing up the history of the worldly theatre in Subotica, from 1780 up to the second half of the 19th century. He is directing his attention mostly to the licences, censorship and reforms following up the development of stage-production, which, according to the author of this article, had always been closely connected with the social background of the given moment.

The beginnings of the worldly theatre had been made possible by the appearance of the bourgeoisie. In Subotica the theatre had been a sort of link between the German, Hungarian and local cultures, since the repertoire was made up mainly of translated plays. Such a theatre could not have been deeply rooted in the home culture, therefore it was not able to fulfill its mission successfully.

The development of the worldly theatre was especially determined by the reforms of Maria Terezia, which strictly outlawed every improvisation and immorality, as well as with the reforms of Joseph II, or rather his royal counselor Sonnenfels, reforms aiming to render higher artistic value to the dramas. In the year of 1790 the reforms of Joseph II had been overruled, the censorship had become extremely powerful, the play-scripts as well as the actual way of performance had been subject to censorship. All the attempts of the expression of the national awakening of people had been banned. The author is mentioning a play by J. Balogh dealing with Karadorde, as an interesting example.

Apart from the censorship the church had ardently kept in check the texts and performances with special regard to morality, since the theatre was believed to be the very wellspring of sin.

Making use of the contemporary recordings the author is presenting plenty of data concerning licences and permissions making allowance for performances. The local authorities had a decisive say regarding those licences.

Lastly the author is reviewing the role of the worldly theatre after the failure of the 1848 revolution. The censorship of the totalitarian Bah regime was more severe than ever. There was an enormous number of laws and rules, and there were also many proscriptions. Many play-scripts and performances were banned. Even so the audience refused all the attempts in the line of Germanisation.